

УДК 37.011

Мар'яна СОКОЛ,
кандидат філологічних наук, Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка, м. Дрогобич

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЕКСПЛІКАЦІЇ ПОНЯТТЯ “ЛЮДИНА” (ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД)

У статті здійснено порівняльний аналіз експлікації поняття “людина” у вітчизняній та зарубіжній науково-педагогічній літературі. Проаналізовано історичні аспекти розвитку педагогічного поняття “людина” у досліджуваний період. Обґрунтовано теоретичні основи трансформації конституента “людина”. Узагальнено основні зміни щодо написання і змісту поняття “людина” як у вітчизняній, так і зарубіжній педагогічній науці. Проведено компаративний аналіз дефініцій даного конституента понятійно-категорійного апарату. Досліджено відмінності тлумачення поняття “людина” у вітчизняній та зарубіжній науково-педагогічній літературі.

Ключові слова: аналіз, поняття, “людина”, історико-педагогічний процес, дефініція, експлікація.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У педагогічній науці відбуваються трансформації глобального масштабу, які утворюють єдину систему понять завдяки особливому виду людської діяльності, тобто професійної діяльності з обміну понятійних елементів міжнародної освітньої системи, яка може відбуватися лише в формі комунікацій – простих або складних, інформаційних і багатьох інших складових.

© Сокол М.

Необхідність вивчення системи базових педагогічних понять зумовлена зростанням ролі понятійно-категорійного апарату з метою дослідження історико-педагогічного процесу. Науково-педагогічне знання як продукт культури і її взаємодії з соціальним, природним, інформаційним середовищем завжди знаходиться в постійному розвитку, наслідуючи циклову спіраль соціальної еволюції. Воно розвивається двояко: по-перше, еволюційно, як сприйняття і розвиток знання попередніх поколінь у національних педагогічних культурах; по-друге, стрибкоподібно і дискретно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Окремі аспекти понятійно-категорійного апарату досліджували такі вітчизняні науковці: І. Бех, С. Гончаренко, О. Сухомлинська, А. Вихрущ, С. Золотухіна, І. Зязюн, М. Пантюк, Б. Ступарик, Г. Терещук, М. Чепіль, О. Дубасенюк, О. Антонова та ін. Праці цих педагогів містять аналіз експлікації педагогічних понять, історичні аспекти їх функціонування, понятійно-категорійну прагматику тощо.

Мега статті – здійснити порівняльний аналіз експлікації поняття “людина” у вітчизняній та зарубіжній науково-педагогічній літературі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуальність дослідження системи педагогічних понять в історії розвитку педагогічної науки полягає у тому, щоб вирішити суперечності між: експлікацією понятійно-категорійного апарату; особливостями розвитку понятійної системи; значенням (роллю) основних понять для розвитку історико-педагогічного процесу; теоретичними узагальненнями закономірностей детермінації понять і рівнем практичної реалізації цієї проблеми; зарубіжними педагогічними дослідженнями та змістом педагогічних праць у вітчизняній педагогічній науці.

Проаналізувавши численні науково-довідкові джерела, робимо висновок, що найбільш вживаним педагогічним поняттям було саме поняття “людина”. Відтак далі подаємо усі його значення. Міхельсон О. Д. розглядає поняття “людина” у трьох аспектах: 1) антропологічному; 2) етимологічному; 3) як вид *homo sapiens*. Автор вважає,

що з антропологічного погляду “людина” – “розподіл рас на землі. Окремим групам людського роду притаманні фізичні властивості, вони відрізняються стабільністю свого характеру і передаються від одного покоління до іншого” [1, с. 101]. До прикладу, відмінності між різними людьми стали основою для розподілу рас. І ще одне визначення поняття “людина” як вид “*homo sapiens*” – людина розумна, якій притаманне “власне бачення світу, вона взаємодіє з суспільством, здатна самостійно мислити” [1, с. 102]. Ободовський О. Г. стверджує, що “людина на самому початку життя наділена такими тілесними і душевними здібностями, яких не має жодна із земних істот, їй притаманні розвиток і освіта, почуття і гнів” [2, с. 205]. “Руководство к воспитанию и учению” (1871 р.) подає таке визначення: “людина – соціально-біологічна сутність, яка є вищим щаблем еволюції завдяки навчанню та освіті” [3, с. 69].

На особливу увагу у контексті досліджуваного конститuenta понятійно-категорійного апарату заслуговує праця Н. Х. Весселя “Руководство к преподаванию общеобразовательных предметов, входящих в курс общеобразовательных заведений”, у якій автор дає детальний аналіз цього поняття: “Людина” – це живий організм, здатний усвідомлювати, пізнавати, розуміти навколишній світ (природний і соціальний) і свою діяльність, за допомогою якої змінюється світ і він сам. У суспільстві, в реальних ситуаціях спілкування або в теоретичних судженнях вжите слово “людина” або інше найменування людини представляє саме таке загальне значення. Але якщо спеціально таке значення не обумовлено, то у нас не може бути впевненості, що саме це значення висловлює і тлумачить зміст слів, що оточують словесний комплекс, який представляє людину. В аналогічній ситуації перебуває і той, хто ототожнює мову або текст з ім’ям “людина”. Під час аналізу безлічі подібних суджень з’ясовується, що замість цього загального значення людини використовується або передбачається фактично лише одна з ознак, що належать людині” [4, с. 502]. У процесі аналізу системи базових педагогічних понять виокремимо праці М. В. Олесницького та К. Д. Ушинського, які дають такі тлумачення поняття “людина”: “Людина цінна сама по собі і залежить тільки від тих ідей, які

існують в її особистому досвіді. Ці ідеї закладені в свідомості з моменту появи першої людини як загальна ідея людського існування. Але вони усвідомлюються або стають дороговказом у житті в міру їх надходження. Суть цієї ідеї, розкритої Сократом, визначається тим, що знання набуває значення для людини тільки тоді, коли вона сама осягає його зміст і встановлює зв'язок цього знання з самою собою – своїм досвідом, особистими переживаннями, значенням для себе і т. д.” [5, с. 35]; “людина” – її душа – діяльність, усе у цьому світі (і держава, і народ, і людство) існує тільки для людини, душа – домінуюча сутність людини у порівнянні з тілом, а домінуючою складовою душі є діяльність – праця душевна, вільна, що наповнює душу людини” [6, с. 89].

Варто зазначити, що спеціалізовані словники відповідно подавали ті чи інші визначення, опираючись на тематику, яка подана у цьому джерелі. Відтак, далі порівняємо два тлумачення поняття “людина” у “Словнику фізичного і морального виховання” П. М. Енгаличева (1827 р.) та в “Загальному церковнослов'янсько-російському словнику” П. І. Соколова (1834 р.): “Людина виховується не завдяки зовнішнім умовам, які мають деякий вплив, але, в основному, завдяки своїм внутрішнім (суб'єктивним) можливостям, які повинні бути затребувані учителем” [7, с. 607]; “Людина – це істота Божа. Вона чуттєва, природна, дотримується законів і суспільних правил, задумується про вічність, царство Боже” [7, с. 336].

Додамо, що у “Тлумачному словнику живої великоруської мови” В. І. Даля визначення цього поняття займає аж 3 сторінки і є досить детальним і різностороннім. За його словами, “людина” – це “кожен із людей, вище земне створіння, яке наділене розумом, волею і мовою” [8, с. 95]. Її відмінність від тварини і рослини полягає у поєднанні розуму і волі, моральних цінностей і совісті, що уже утворює не рід, вид, а царство (суспільство) людини. Наступне тлумачення “людина” – слуга, прислуга, лакей і ще одне переносне значення – “Людей багато, а людини немає. Не з багатством жити, а з людиною. Боже-ственне не від людини, а людина від Бога” [8, с. 97]. “Енциклопедичний словник” Ф. А. Брокгауза, І. А. Ефрона констатує, що “людина” – це зосереджене стиснуте суспільство. Розвиток особистісно-суспільного

життя історично проходить три етапи: родовий, національно-державний, універсальний, позаяк вищий не пригнічує нижчий, а лише видозмінює його; звідси з встановленням державного порядку замість родової буденності кровний батьківський зв'язок осіб не втрачає свого значення, а лише перестає бути принципом самостійних груп (родів), обмежуючись лише приватним чи домашнім (сімейним) союзом, який не має уже ані внутрішньої юрисдикції, ані права кровної помсти. Особистість у міру свого необмеженого бажання до більшого і кращого стає початком суспільного прогресу” [9, с. 153]. Отже, в довідково-словникових джерелах поняття “людина” є досить обширним і багатогранним. Як бачимо, це визначення охоплює усі аспекти суспільного життя, оскільки цінним є саме поняття “людина” і його розуміння залежить від тих ідей, які існують в її особистому процесі розвитку.

Здійснюючи компаративний аналіз понятійного конститuenta “людина”, далі розглянемо іншомовні видання, які подають дещо інше його трактування. До прикладу, А. Флетчер стверджує: “Man (людина) – неповторна, незалежна, моральна (підтримує держаний устрій), віддана домашнім обов'язкам, сусідам, країні. Розвиток людини (human being) – сукупність фізичного та розумового розвитку, які тісно взаємопов'язані та взаємодіють між собою. Вплив фізичного розвитку на розумовий полягає у тому, що кожен наступний етап обмежений рівнем структурної компонентності мозку, і загальновідомий як результат фізичних змін статевої зрілості. З іншого боку, надто швидкий розумовий розвиток створює відставання, а у крайніх випадках зупинку загально-фізичного розвитку. Педагоги виокремлюють різні періоди людського розвитку – новонароджені (грудний вік), діти, підлітки та ін., кожен із них поділений відповідно до вікових меж, а також ментальних змін” [10, с. 345]. Варто зазначити, що саме поняття “людина” відсутнє, проте є визначення “людина” – “будь-яка людина (особа person) до 14 років” і “молода особа” – “будь-яка людина (особа person) від 14 до 18 років” [10, с. 345].

В. Б. Северенс експлікує його так: “Якщо у дитини з'являється злість, то вона стає більш схожою на тварину, ніж на людську істоту

(human being). “Man” вживається як чоловік – особа чоловічої статі для професії вчитель; Бог – також “man” чоловічого роду. Вчитель чоловік має більшу владу і вплив на учнів, ніж вчитель жінка, адже він асоціюється із священником (також чоловіком) або ж із Богоподібною людиною, котрій всі довіряють і підкоряються. Соціальні, політичні та індустріальні передумови спричинили зміни церковного і морального характеру, звідси з’являється уже пересічна людина (average man), якій байдуже до усіх теоретичних доктрин того часу, оскільки основна мета для неї – прогнати себе та свою сім’ю. Священик – людина розумна, яка служить Богу, має освіту, навчає інших пересічних людей моральних і духовних цінностей. Звідси маємо зовсім нове поняття – пересічна людина, яка значно нижча за статусом та розумовими здібностями чи хтось на кшталт “раба”, який працює, щоб прогнати себе і свою сім’ю” [11, с. 723].

В “Універсальному словнику освіти і виховання” автор, окрім власного визначення поняття “людина” додає ще й тлумачення інших вчених: “Що ж таке людина? Чи справді це диво? Чи це жахлива збірка несумісних речей? Чи загадка?” (А. Буссет. (A. Bossuet). “Людина – це Бог, який пам’ятає, що упав з неба” (Е. Ламартін (E. Lamartine). Бог створив людину з бруду, але він створив за своєю подобою... Життя і смерть, добро і зло, обіцяють людині, що вона буде кращою, враховуючи її внесок у світ. Людина живе тільки короткий проміжок часу, і її дні наповнені стражданнями... Це квітка, яка не цвіте. Вона тікає, як тінь, і ніколи не залишається в тому ж стані... Життя людини на землі – це постійна боротьба, і її дні схожі на повсякденність наймита” [12, с. 550]. Зокрема, А. Вогель у “Систематичній педагогічній енциклопедії” (1881 р.) зазначає, що “сумнів є кінцевою метою людини, тому що всі інші цілі і завдання повинні бути підпорядковані меті вдосконалення своєї природи. Справжня людина – це раціонально проста істота, яка харчується продуктами власного приготування, їй властиве специфічно людське – особистість, тобто частина абсолютного розуму і той же ідеал, індивідуалізована сутність, яке здатна до прогресу з метою розвитку власного розуму” [13, с. 17–20]. Звідси випливає, що поняття “людина” в іншомовних джерелах має дещо інше тлумачен-

ня, оскільки, окрім самого визначення, автори додають ще додаткові складові: розвиток, мета, сенс життя, прогрес тощо.

Висновки. Підсумуємо, поняття “людина” є досить обширним і багатогранним конститuentом понятійно-категорійного апарату, воно охоплює усі сторони суспільного життя, оскільки цінним є саме поняття “людина” і його розуміння залежить від тих ідей, які існують в її особистому процесі розвитку. Отже, поняття “людина”, а також уся понятійна система постає динамічної єдністю базових компонентів, які функціонують і трансформуються під впливом історичних, політичних, економічних, соціокультурних, соціально-педагогічних чинників суспільного розвитку, зберігаючи свою сутність і, водночас змінюючи змістові та формальні ознаки.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Вивчення історичних особливостей системи педагогічних понять в історії розвитку педагогічної науки позитивно вплине на вирішення педагогічної проблеми систематизації знань щодо понятійно-категорійного апарату та удосконалисть інтелектуальний рівень суспільства.

Список використаної літератури

1. Михельсон А. Д. Объяснение 25000 иностранных слов, вошедших в употребление в русский язык, с значением их корней / А. Д. Михельсон. – М. : СПб. тип. В. Красновского, 1865. – 276 с.
2. Ободовський А. Г. Руководство к педагогике, или науки воспитания / А. Г. Ободовский. – К. : Вингебера, 1835. – 235 с.
3. Бенекке Ф. Е. Руководство к воспитанию и учению. Пер. с нем. / Ф. Е. Бенекке. – М. : СПб. ИРИС. – Ч. 1. – 1871. – 456 с.
4. Вессель Н. Х. Руководство к преподаванию общеобразовательных предметов, входящих в курс ... общеобразовательных заведений / Н. Х. Вессель. – Т. 2. – М. : СПб. ТРПА, 1874. – 533 с.
5. Олесницький М. В. Повний курс педагогіки. Керівництво для жіночих інститутів і гімназій з дворічним курсом педагогіки / М. В. Олесницький. – Ч. 1–2. – Київ : Тип. Г. Т. Корчак-Новицького. – 1886–1887. – Ч. 1. – 148 с.
6. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання / К. Д. Ушинський. – К. : тип. Добролюбова, 1867. – Т. 8. – С. 89–120.

7. Соколов П. И. Общий церковно-славяно-российский словарь / П. И. Соколов. – СПб. : Тип. Имп. Ан, 1834. – Ч. 1–2. – 1691 с.
8. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка / В. И. Даль. – Т. 1–3. – М. : СПб. : Тип. Имп. Ан, 1880–1882. – 387 с.
9. Брокгауз Ф. А. Энциклопедический словарь / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – М : СПб. Брокгауз-Ефрон, 1890–1907. – 342 с.
10. Fletcher A. E. Sonnenschein's cyclopadia of education : a handbook of reference on all subjects connected with education (its history, theory, and practice), comprising articles by eminent educational specialists / A. E. Fletcher. – London : TPI, 1888. – 456 p.
11. Severance W. B. The Encyclopedia of Sunday schools and religious education / W. B. Severance, J. B. Williams. – London : Star press, 1886. – 502 p.
12. Campagne E. M. Dictionnaire universel d'éducation et d'enseignement / E. M. Campagne. – Bourdeaux : Terre, 1869. – 326 p.
13. Vogel A. Systematische Encyclopädie der Pädagogik / A. Vogel. – Eisenach : Gunbolt, 1881. – 264 p.

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Вихрущ В. А.

Сокол М. О. Сравнительный анализ экспликации понятия “человек” (отечественный и зарубежный опыт)

В статье осуществлен сравнительный анализ экспликации понятия “человек” в отечественной и зарубежной научно-педагогической литературе. Проанализированы исторические аспекты развития педагогического понятия “человек” в исследуемый период. Обоснованы теоретические основы трансформации конституента “человек”. Обобщены основные изменения по написанию и содержанию понятия “человек” как в отечественной, так и зарубежной педагогической науке. Проведено компаративный анализ дефиниций данного конституента понятийно-категориального аппарата. Исследовано различия в толковании понятия “человек” в отечественной и зарубежной научно-педагогической литературе.

Ключевые слова: *анализ, понятие, “человек”, историко-педагогический процесс, дефиниция, экспликация.*

Sokol M. Comparative Analysis of Explication the Concept “Human” (Native and Foreign Experience)

A comparative analysis of the concept “human” explication in the domestic and foreign scientific-pedagogical literature was carried out in the article. The historical aspects of pedagogical concept “man” development in the investigated period are analyzed. The theoretical foundations of the transformation of the constituent “human” are substantiated. The main changes in writing and content of the concept “human” in both native and foreign pedagogical sciences are generalized. A comparative analysis of the definitions of this constituent of the conceptual-categorical apparatus is carried out. The differences of interpretation of the concept “human” in national and foreign scientific and educational literature are researched.

In the pedagogical science there are transformations of a global scale, which form a unified system of concepts due to a special type of human activity, that is, professional activity on the exchange of conceptual elements of the international educational system, which can take place only in the form of communications – simple or complex, informational and many other components.

The need to study the system of basic pedagogical concepts is due to the growing role of the conceptual-categorical apparatus in order to study the historical-pedagogical process. Scientific and pedagogical knowledge as a product of culture and its interaction with the social, natural, informational environment is always in constant development, which imitates the cyclic spiral of social evolution. It develops in two ways: firstly, evolutionary, as the perception and development of knowledge of previous generations in national pedagogical cultures; and secondly, it is jump-free and discrete.

After analyzing numerous scientific sources, we conclude that the most wide spread pedagogical concept was the concept of “human”. This constituent is a rather scattered and multifaceted determinant of the conceptual-categorical apparatus. Nevertheless it covers all aspects of social life, because the concept “human” is valuable and its understanding depends on those ideas that exist in personal development process. Consequently, the concept “human”, as well as the whole conceptual system, appears to be the dynamic unity of the basic components that function and transform under the in-

fluence of historical, political, economic, sociocultural, socio-pedagogical factors of social development, while preserving its essence and, at the same time, changing the meaning and formal features .

The study of the historical features of the system of pedagogical concepts in the history of the development of pedagogical science will positively influence the decision of the pedagogical problem of systematization of knowledge about the conceptual-categorical apparatus and will improve the intellectual level of society.

Keywords: *analysis, concept, "human", historical-pedagogical process, definition, explication.*